

**ГЛОБАЛ АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ**

Зарифбаева Шодия

Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети
“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ: Мазкур мақолада глобал ахборот замонида ёшларнинг психологик хавфсизлик технологиялари ҳамда ёшлар ижтимоий-демографик гуруҳи хусусиятларининг фанлараро таҳлили ва изланишлари ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: ёшлар, глобаллашув, психология, демография, давр, таълим, гуруҳ, социал, ҳаракат, прогрессив, манипуляция, такомиллашув, онг, тарих, жамият, чегара, муаммо, авлод, конфликт.

Ёшлар – бу етукликка эришиш босқичидан ўтаётган аҳоли гуруҳи бўлиб, уларда шахс шаклланиши, билим, ижтимоий меъёрлар ва кадриятларнинг ўзлаштирилиши содир бўлади. Ушбу сифатлар эса ёшларнинг жамиятни тўлақонли аъзосига айланишига хизмат қилади. Ёшлик ўтиш даври саналганлиги боис, айрим масалаларда ёшлар етарлича етукликни намоён этсалар, бошқа масалаларда – соддалик, чегарланганлик ва инфантилликни кўрсатадилар. Бу иккиланиш ушбу ёшга хос қарама-қаршиликлар ва муаммолардан келиб чиқади. Ёшлик асосий фаолият йўналишлари бўйича қаралса – бу таълимнинг яқунланиши ва меҳнат фаолиятига кириш давридир.

Немис социологи Карл Маннгейм (1893-1947) аниқлашича жамиятда содир бўлаётган шиддатли тараққиёт ёки трансформациялар шароитида ёшлар олдинги қаторга чиқувчи ўзига хос заҳира ролини ўтайди.[1,24]

Бундай жонланиш ёшлардаги шиддатли ўзгаришларга тезда мослашувчанлиги билан изоҳланади. Динамик ҳаракатчан жамиятлар ушбу заҳирани эртами ёки кеч ҳаракатга келтиради. Маннгеймнинг фикрича ёшлар социал ҳаётни жонлантирувчи механизм ролини ўтайди. Ушбу ёш даврида инсон катта ижтимоий ҳаётга илк қадам қўяди. Ёшлар табиатан прогрессив ҳам консерватив ҳам эмас, деб таърифлайди Маннгейм. Улар ҳар қандай ҳатти- ҳаракатга тайёр куч-қудратдир. Ёшлар ўзига хос ёш ва ижтимоий гуруҳ сифатида жамиятда ўрнатилган маданий қадриятларни ўзгача қабул қилишини оқибатида ўзига хос ёшлар субмаданиятларни шакллантирадилар.[2,405]

Ёшлар муаммоларининг жадал илмий ўрганиш XX асрнинг 60 йиллари охири ва 70 йилларининг бошларига тўғри келди. Сабаби, худди шу даврда аҳоли умумий миқдорида ёшлар салмоғи ошиб борди. Гап шундаки, 1945-1948 йилларда Иккинчи жаҳон урушидан қайтаган миллионлаб эркаклар тинч ҳаётга қайтдилар. Уларнинг кўпчилиги оила қурган бўлсалар, оилали эркаклар фарзандлари сонини кўпайтирдилар. Натижада, 60-70 йилларга келиб уларнинг фарзандлари жиноий жавобгарликка тортилиш ёшига етдилар. Шу даврдан ёшлар борасидаги қатор фундаментал тадқиқотлар ва илмий асарлар пайдо бўлди. Албатта, улар ўша даврдаги тузум хусусиятларидан келиб чиқиб ғоявий қобикқа ўралган бўлса-да, улар ёшларда шахсиятни шаклланишига туртки бўлувчи омилларни англашда катта роль ўйнади.

XX асрнинг 60-70 йилларида ёшлар ижтимоий-демографик гуруҳи хусусиятларини англашда А.Б.Сахаров, Г.М. Миньков, К.Е. Игошев каби олимларнинг фаолияти самарали бўлди. XX асрнинг 90 йилларига келиб иқтисодиётининг кескин таназзулга учраши ёшлар жиноятчилигида сезиларли ўзгаришларга олиб келди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, инсон ўртача 14 ёшда жисмоний етукликка эришади. Қадимги жамиятларда тахминан шу ёшда болалар

инициация маросимидан ўтган – яъни катталар қаторига қўшилишнинг ритуалли маросими ўтказилган. Аммо, жамият ривожланиши ва мураккаблашуви муносабати билан катталар билан ҳисоблашишда нафақат жисмоний етуклик балки бошқа дунёвий билимларга эгалик, касбий кўникмаларни ҳосил қилиши, ўзини ва оиласини мустақил таъминлаш малакасига эга бўлишлик талаб этилиб бошланди. Билим ва кўникмалар кўлами тарихий даврлардан кенгайиб борар экан, етуклик мақомига эгалик даври борган сари орқага сурилиб борди. Ҳозирда етукликка эришиш даври 30 ёш атрофида ташкил этади. Шу боис ёшлик даврининг чегараси сифатида 14-30 ёш кўрсатилиши тан олинган.

Аммо, ёшлик даврининг хусусиятлари нафақат ёш кўрсаткичлари билан боғлиқ, балки етукликка эришишнинг ижтимоий ва маданий омилларига ҳам боғлиқ. шу боис, ёшликнинг даврий чегаралари ўзгарувчан ва ҳаракатчандир.

Умумфалсафий нуқтаи назардан ёшлик – имкониятлар, келажак сари илдамлаш даври сифатида ўрганилади. Артур Шопенгауэр таърифлаганидек (1788-1860) «ҳаёт – ёшлик нуқтаи назаридан – бу чексиз узоқ келажак, қарилик нуқтаи назаридан эса – жуда қисқа ўтмишдир».[3,175]

Ёшлик – бу ҳали ҳеч нарса содир бўлмаган аммо, ҳаммасига улгурса бўладиган даврдир. Бу нуқтаи назардан ёшлик – бу беқарорлик даври, ўзгаришлар, шартакилик, таваккалчилик, танқидчилик, доимий янгиликка интилишлар давридир. Ёшлар эҳтиёжи бошқача ўлчамда ётади. Ёшлар одатда анъаналар ва одатларга бўйсунитишни истамайди. Улар ички моҳиятдан келиб чиқиб дунёни ўзгартиришни ва ўзларининг инновацион қадриятларини ўрнатишни истайдилар.

Психологик нуқтаи назардан ёшлик бу – ўз «МЕН»ини, инсонни индивидуал такрорланмас шахс сифатида моҳиятни англаш даври. Бахт

ва омадга эришишда ўзига хос йўлни қидириш даври. Ҳар бир ёшда бўлгани каби ёшлар бу интилишда хатолардан кафолатланган эмас.

Ёшлар дуч келаётган муаммолар уларнинг ижтимоий тузилмада эгаллаган ўрни билан боғлиқ.

Иқтисодий муаммолар - ёшларнинг ижтимоий тузилмадаги ўрнига тўғридан тўғри таъсир кўрсатади. Сабаби, ёшлар моддий жиҳатдан етарлича таъминланмаган бўлади. Ота-онасининг молиявий таъминотига қарам бўлади. Таълим олиш истаги меҳнат фаолияти билан бевосита шуғулланишни орқага суриб юборади. Тажриба ва билимнинг йўқлиги эса юқори маошли лавозимларни эгаллашга йўл бермайди. Ёшларнинг ойлик маоши ўртача ойлик маошдан одатда бирмунча паст бўлади. Талабалик стипендияси ундан ҳам паст. Барқарорлик пайтларида бу муаммолар кескин бўлмасада аммо таназзули даврларда улар долзарблашади. Иқтисодий таназзулли даврларда ёшлар орасида ишсизлик кескин ошади.

Маънавий-ахлоқий муаммолар – замонавий шароитда маънавий кадриятларнинг йўқотилиши содир бўлмоқда. Анъанавий меъёрлар ва кадриятлар четга суриб чиқарилмоқда. Ёшларни ўтиш даврига хос беқарорлик эса замонавийликнинг негатив тенденциялари олдида заиф қилиб қўяди. Ҳаётда истеъмолчилик муносабат шаклланади. Кризисли даврларда ёшларга хос бўлган қаршилик кайфияти шафқатсиз ва жангари қиёфа касб этади. Шу билан кўчки шаклида ёшларнинг криминаллашуви кузатилади. Ижтимоий оғма ёшлар кўпаяди. Маънавий муаммолар ичида «ота-оналар ва фарзандлараро» муаммолар кескинлашади.

Америкалик социолог Маргрет Мил (1901-1978) авлодлараро муносабатларнинг уч турини ажратиб кўрсатади:

- постфигуратив – ўтмишга йўналтирилган кадриятларни тан олувчи ёшларнинг катта авлод тажрибасини ўзлаштириш ва улардан ўрганишлари. Бунда инновациялар қийинчилик билан ривожланади.

- конфигуратив – шаклланиш жараёнида бўлиб, айна дамдаги ҳаётини мўлжалларни назарда тутати. Ёшлар ва катталар ўзгарувчан замонавийликка мутаносиб ҳатти-ҳаракат қилади. Ижтимоийлашув тенгдошлар билан мулоқот орқали кечади. Ёшлар контрматданиятлари туғилади.

- префигуратив – ҳали номатлум, келажакка йўналтирилган. Эски кадриятлардан воз кечиш. Чунки, эски тажриба фойдасиз ва зарарли бўлиб қолади. Катта авлод вакиллари ёш авлоддан ўрганишга ҳаракат қилади. [4,114]

Шу тариқа ёшлар – бу бир томондан ҳимояланмаган гуруҳ бўлиб давлатни барқарорлигини издан чиқарувчи деструктив куч ёки унинг истиқболи учун хизмат қилувчи конструктив қудрат саналади.

Онгни бошқариш орқали одамни ҳар қандай ҳатти-ҳаракатга ундаш мумкин. Манипуляция – социопсихологик таъсир турларидан бири ҳисобланиб, ундан кишини маълум ҳатти-ҳаракатларни амалга оширишга билвосита ундаш орқали бир томонлама ютуққа эришиш мақсадида фойдаланилади. “Манипуляция” лотинчадан олинган бўлиб, қўл ҳаракати деган маънони билдиради. Шу билан бирга манипуляция – қўл машқи, шу жумладан, қўл маҳоратига таянган фокус намоиш қилиш; махинация, алдов, товламачилик, қаллоблик орқали ғаразли мақсадга эришиш; одамда маълум мотивацион ҳолатларнинг (ҳиссиётлар, стереотиплар) фаоллашувига олиб келадиган коммуникацион таъсир усулидир.

Манипуляция инсонлар феъл-атворини бошқаришни, аниқроғи, омманинг фикрлари ва интилишларини, уларнинг кайфияти ва руҳий ҳолатини программалаштиришни назарда тутати. Шундай қилиб,

манипуляция – зўравонлик эмас, у инсонда бирор нарсага хавас туғдирувчи уни йўлдан оздириш усулидир. Манипуляциянинг хатарли жиҳати шундаки, у ички парокандалик, шахс яхлитлигининг бузилиши, унинг ташқи таъсирга берилиб кетишига сабаб бўлади.

Демак, манипуляция – бу кишилар онгини енгил-елпи ғоялар, фикрлар ва қарашлар билан атайин нотўғри шакллантириш ҳамда шу тариқа инсонни маъно-мазмунсиз ҳаётга йўналтиришдан иборат. Бу хизматни амалга оширувчи киши манипулятор деб аталади. Манипуляторга қуйидагилар хос:

1) манипулятор ўз соҳасининг етук мутахассисларидан бири сифатида ғараз ниятли сиёсий кучларга моддий манфаат кўриш учун хизмат килади;

2) манипулятор белгиланган киши ёки муайян гуруҳни манипуляция қилиш, яъни тўғри йўлдан чалғитиш учун турли воситалардан, замонавий техника имкониятларидан унумли фойдаланади;

3) манипулятор ўз ишида кишиларнинг, айниқса, ёшларнинг қизиқиш, интилишлари ва хоҳиш-истакларини ҳисобга олиш усулига қатъий амал қилади;

4) манипулятор ўзига иродаси мўрт, фикри саёз ва фақат бир кунлик ҳаёт билан яшовчи ёшлар орасидан муносиб “шогирд” ни вояга етказди ҳамда бутун жараёни унинг воситасида бошқаради.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, одамларнинг онгига таъсир этиб, уларнинг хатти-ҳаракати (индивидуал жисмоний ҳаётни бошқариш, тобелик ва бўйсунувчанликни пайдо қилиш), олинаётган маълумотнинг ҳақиқий ҳолатини яшириш ёки воқеликни бузиб кўрсатиш, танқидий маълумотларни таъқиқлаш, муайян ғояни мажбуран сингдиришга қаратилади. Шу боис, очиқ ахборот коммуникацияси жараёнида ёшлар онгига таъсир этаётган ёт ғояларга қарши ҳимоя воситаларини ишлаб

чиқишдан, аввал ёшларнинг ижтимоий ҳуқ-атворини ўрганиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Винер Н. Человек управляющий. – СПб.: Питер, 2001. – С. 24.
2. Эшби Р. Массовая информация: Стратегия и тактика потребления. – М.: Дело, 1993. – С. 405.
3. Гаврилов Г.А. Использование СМИ для распространения дезинформации в ходе локальных конфликтов.//Молодой учёный. №9. 2012. – 175 с.
4. Дмитрачков И.В. Информационно-коммуникативное обеспечение государственного управления в контексте политической модернизации.- М: РАГС, 2008. 114 с.